

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Een eerlijke en leuke toekomst? Duurzaamheid voor de jeugd

Voor een duurzame toekomst zijn andere consumptie- en productiepatronen noodzakelijk. Jongeren willen zich graag inzetten voor duurzaamheid, maar alleen goede wil is niet voldoende. Naast technologische en institutionele veranderingen is een andere geestesgesteldheid nodig. Zo zouden energiebesparing en duurzame consumptie net zo gemakkelijk en vanzelfsprekend kunnen worden als het gescheiden verzamelen van afval.

door *Marije Schaafsma*

De auteur (1981) is promovendus aan het Instituut voor Milieu Vraagstukken (IVM) van de Vrije Universiteit Amsterdam. E-mail: marije.schaafsma@ivm.vu.nl

KLIMAATVERANDERINGEN, GROENE ENERGIE en biologische producten zijn onderdeel van de tijdgeest. Steeds meer willen mensen praktisch vormgeven aan een duurzame levensstijl. Een nuchter en spaarzaam bestaan past misschien ook beter bij deze tijden van crisis. Uit de media halen we tips voor ‘groen’ en zuinig consumeren, en we moeten voor 2012 overschakelen naar de spaarlamp. Maar zijn dat soort veranderingen wel voldoende om een duurzame samenleving te behalen? Zullen we op tijd elektrische auto’s en andere duurzame alternatieven gaan gebruiken, voordat de olie op is? Welke rol speelt de burger en de consument in een transitie naar een klimaatneutraal energiesysteem? Kan de huidige jeugd straks nog genieten van besneeuwde bergtoppen en kleurige koralen?

DUURZAAMHEID EN KLIMAATVERANDERING

Sinds de Brundtland-commissie in 1987 de term ‘duurzame ontwikkeling’ naar voren bracht, is dit het begrip dat de drie dimensies natuur, economie en samenleving samenbrengt in nationaal en internationaal beleid. Het

doel van duurzame ontwikkeling is ervoor te zorgen dat huidige generaties in hun behoeften kunnen voorzien zonder daarbij toekomstige generaties te beperken in hun behoeftevoorziening. Milieubeleid moet de burgers van nu en later een veilige en gezonde leefomgeving bieden. Hierbij gaat het niet alleen om het behouden van biodiversiteit in verre tropische regenwouden, maar ook om aanpassingen in ons eigen dagelijks leven. De mate waarin wij van natuurlijke hulpbronnen gebruikmaken, last van luchtvervuiling hebben of in veiligheid samenleven zijn onderwerpen die vallen onder het kopje duurzaamheid.

Het rapport van de Brundtland-commissie was een voorzet voor het sluiten van het internationale klimaatverdrag (UNFCCC) in 1992. Dit verdrag was erop gericht gevaarlijke klimaatverandering en de effecten ervan op mens en natuur te voorkomen. In 1997 is binnen dit verdrag het Kyoto-protocol overeengekomen, dat in 2005 officieel in werking trad. Hierin beloofde de EU om voor 2012 haar CO₂-uitstoot in vergelijking met 1990 met acht procent terug te dringen. In 2000 werden de millenniumdoelstellingen geformuleerd, ondertekend door 189 landen, om voor 2015 de belangrijkste wereldproblemen aan te pakken, waaronder armoede, onderwijs, gezondheidszorg en milieuproblemen.

Maar hoe staat het er nu voor? Nog steeds neemt de sociale ongelijkheid in de wereld toe, vermindert de armoede maar langzaam (en veel van de vooruitgang van de laatste tien jaar dreigt verloren te gaan in de crisis), zetten mondiale milieuproblemen sterk door en neemt biodiversiteit grootschalig af. Al Gore bracht in 2006 met de film *An Inconvenient Truth* de urgentie van het klimaatprobleem duidelijk in beeld en hoger op de politieke agenda. Het klimaatrapport van Nicholas Stern gaf aan dat klimaatverandering ons in de toekomst miljarden kan kosten als we niet op korte termijn actie ondernemen. Maatregelen om de uitstoot van broeikasgassen tegen te gaan zouden daarmee vergeleken economisch voordeliger zijn. Ondanks de kritische commentaren op de film en het rapport zijn de meeste wetenschappers het er wel over eens dat klimaatverandering een belangrijk probleem is, dat wel degelijk goed moet worden aangepakt.

Klimaatverandering is van invloed op diverse fysische, biologische en maatschappelijke systemen — en de gevolgen ervan zullen in de toekomst alleen maar verhevigen. Het laatste klimaatrapport van het Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) uit 2007 voorspelt dat de komende twintig jaar de gemiddelde temperatuur op aarde met 0,4 graden zal toenemen — een enorme stijging vergeleken met een gemiddelde temperatuurstijging van ongeveer 0,74 graden in de voorgaande honderd jaar. Voor Nederland betekent dit dat de temperatuur tot 2050 tussen de 1 en 2 graden hoger zal worden. Op mondiaal niveau zou de temperatuur in 2100 zelfs 4

tot 5 graden kunnen stijgen. De Deltacommissie voorspelde eind 2008 dat de zeespiegel de komende eeuw zal stijgen met 65 tot 130 centimeter, met grote gevolgen voor laagliggende gebieden over de hele wereld. We kunnen meer extreme regenbuien en stormen verwachten, met daardoor meer kans op overstromingen en schade, maar ook meer en langere periodes van droogte. Er zijn ook verschuivingen in de natuur, zoals in de bloeidatum van planten en de broeiperiode van vogels. Bepaalde ecosystemen, zoals koraalriffen, tropische bossen en toendra's, zijn zeer gevoelig voor veranderingen in de temperatuur van zee en lucht, wat kan leiden tot groot verlies van biodiversiteit.

Daarnaast dreigt de kloof tussen geïndustrialiseerde en ontwikkelingslanden verder te groeien. Ontwikkelingslanden worden over het algemeen harder getroffen door de effecten van klimaatverandering. Dit is vooral omdat deze landen nog sterk afhankelijk zijn van landbouw, visserij en bosbouw, juist sectoren die het kwetsbaarst zijn voor droogte en temperatuurstijging. Gewassen als tarwe en maïs liggen in tropische gebieden al dicht bij een 'klimaatgrens'; een kleine stijging van de gemiddelde temperatuur leidt al tot een afname van de productiviteit van deze gewassen in die regio's, met als mogelijke gevolgen hogere prijzen en voedseltekorten. Deze landen ontberen vaak ook de mogelijkheid om zich te beschermen tegen klimaatverandering: het ontbreekt hen aan financiële en technologische middelen om zich aan te passen.

TRANSITIES

Voor een duurzame samenleving zijn structurele veranderingen nodig in de maatschappij en in de manier waarop wij produceren en consumeren. Het zal op zijn minst twintig, maar mogelijk zelfs veertig jaar duren voor deze ingrijpende transitie is voltooid. De draagkracht, de weerbaarheid en het aanpassingsvermogen van een samenleving zijn afhankelijk van de beschikbaarheid van natuurlijke hulpbronnen, menselijk kapitaal, institutionele capaciteit, financiële middelen, technologie en kennis. In het Nationaal Milieubeleidsplan van 2001 werden vier transities genoemd die noodzakelijk zijn om de hardnekkigste milieuproblemen, waaronder klimaatverandering, aan te pakken: duurzame energie, duurzaam gebruik van biodiversiteit en natuurlijke hulpbronnen, duurzame landbouw en duurzame mobiliteit. De technologische ontwikkeling die hiervoor nodig is kost veel tijd en veel geld en het succes is daarbij onzeker; nieuwe technologieën moeten 'passen' bij bestaande infrastructuren en regels en bij de preferenties en het gedrag van consumenten. Investerings- en onderzoek en ontwikkeling zijn voor het bedrijfsleven pas rendabel als de huidi-

ge producten duur worden en men verwacht dat die prijzen voorlopig hoog zullen blijven. Vooralsnog zullen de transities dus meestal niet ‘vanzelf’ gaan. De overheid kan het transitieproces stimuleren door te investeren in verschillende technologische ontwikkelingen en economische prikkels te geven aan duurzame producenten. Tegelijkertijd kan zij bedrijven die nog

‘oude’ technieken gebruiken en vervuilingsslimiet opleggen.

Maar de overheid is slechts een van de spelers in de maatschappij. Burgers, maatschappelijke organisaties en kennisinstellingen, bedrijven: allemaal spelen zij een belangrijke rol in het veroorzaken van de problemen, maar ook bij het zoeken naar mogelijke oplos-

singen. Als burger kunnen wij middels onze stem partijen met duurzamer beleid steunen, of we kunnen zelf duurzame projecten ontwikkelen. Als consument kunnen wij ons eigen consumptiepatroon verschuiven richting duurzamere of ‘groenere’ producten, en daarmee een beter milieu bij onszelf beginnen. Kennisinstellingen kunnen het onderzoek verrichten dat aan innovaties ten grondslag ligt en ook de voorwaarden voor transities verkennen. Maatschappelijke organisaties kunnen het beleid van de overheid en het bedrijfsleven beïnvloeden en burgers informeren over de prestaties van bedrijven op het gebied van duurzaamheid.

DUURZAME ECONOMIE

Soms wordt al te gemakkelijk verondersteld dat meer belang hechten aan het milieu ten koste gaat van de economische belangen. Net zo gemakkelijk wordt door sommigen verondersteld dat economische groei per definitie leidt tot schade aan het milieu en klimaat. Milieu- en economische doelstellingen kunnen echter uitstekend aan elkaar worden gekoppeld. Milieueconomen spreken bij onbedoelde negatieve effecten van beslissingen over ‘externaliteiten’, zoals bijvoorbeeld de luchtvervuiling van verkeer of een fabriek. Door het internaliseren van de externe effecten in de prijs ontstaat een eerlijke afweging. Bij milieu-effecten kan dit bijvoorbeeld door milieuheffing op te leggen of quota’s op vervuiling in te stellen. Als de kosten van vervuiling niet in de prijs worden verwerkt, leidt dit tot meer vervuiling dan de welvaart en levensstandaard van onze maatschappij aankunnen.

Een tweede manier om zowel economische als milieudoelstellingen te

Burgers, maatschappelijke organisaties en kennisinstellingen spelen een belangrijke rol in het zoeken naar mogelijke oplossingen

halen is het 'ontkoppelen' van economische productie en de emissie van broeikasgassen, waarbij het doel is dat de economie groeit terwijl de emissies dalen. Voor veel andere milieuthema's, zoals bijvoorbeeld afval, neemt de verontreiniging af terwijl de economie groeit. Het Energieonderzoek Centrum Nederland heeft echter berekend dat met het huidige economische beleid de uitstoot van broeikasgassen tot 2010 nog licht daalt, maar daarna zal stabiliseren of zelfs zal toenemen.¹ Dit komt doordat de technologische ontwikkeling niet snel genoeg gaat. De grootste boosdoener is de toename van de uitstoot door verkeer.

De onderliggende vraag is in hoeverre bevrediging van materiële verlangens leidt tot geluk, en of veiligheid, waardering en welzijn een duurzamer vorm van geluk kunnen vormen. Een groep Nederlandse en Vlaamse economen pleitte onlangs in de Verklaring van Tilburg voor de mogelijkheid van een duurzame ontwikkeling in Nederland, waarbij het welzijn geenszins vermindert.² Deze economen stelden dat het huidige beleid, en wellicht onze maatschappelijke visie, zich sterk richt op de groei van de economie, gemeten in het bruto binnenlands product. Het bbp meet, simpel gezegd, hoe snel we ons geld verdienen, ongeacht of dat is aan producten die ons nuttige goederen opleveren, of juist aan het herstel van schade aan natuur of gezondheid. In plaats daarvan zouden we indicatoren kunnen hanteren die duidelijk ons welzijn aangeven en rekening houden met factoren als gezondheid, leefomgeving, educatie, politieke vrijheid en veiligheid. Zo is er de ecologische voetafdruk, die een indruk geeft van de hoeveelheid grond die nodig is om ons consumptieniveau te handhaven, en de human development index van de VN, die meet hoe een land scoort op de gebieden volksgezondheid, kennis en economische levensstandaard. Bhutan hanteert zelfs een indicator van bruto nationaal geluk, waarin geluk en geestelijke en sociale ontwikkeling worden verwerkt. De eerdergenoemde economen stellen dat Nederland zijn economie meer moet richten op de dienstensector, waarin hoogwaardige arbeid van belang is. Ook sectoren als gezondheidszorg en onderwijs kunnen verder groeien: deze sectoren zijn minder gebaseerd op natuurlijke hulpbronnen, hebben over het algemeen minder zware milieueffecten, en dragen bij aan duurzame economische ontwikkeling.

Er is voor bedrijven ook geld te verdienen aan duurzaamheid. Hierbij gaat het niet alleen om een imago van duurzaamheid en maatschappelijke verantwoordelijkheid. Consumenten zijn steeds meer geïnteresseerd in werkelijk duurzame producten; niet alleen in biologisch vlees of 'eerlijke' koffie, maar ook in efficiënte investeringen als hybride auto's en energiezuinige verwarmingsapparatuur. Beleggers hebben interesse in duurzame beleggingsfondsen, omdat die vaak langdurig rendabel zijn. Steeds meer

bedrijven slagen er daarnaast in om hun energieverbruik terug te dringen of op andere milieubelastende inputs te besparen. Het nieuwste jasje waarin duurzame productontwikkeling is gestoken is het zogenaamde cradle-to-cradleconcept (c2c) van Braungart en McDonough, ook wel vertaald als 'afval = voedsel'. c2c streeft ernaar producten te ontwikkelen die volledig afbreekbaar zijn en in de technische of biologische kringlopen opgenomen

De overheid dient garant te staan voor duurzame investeringen

kunnen worden. Daarmee blijven materialen eindelijk herbruikbaar.

Maar hoe sterk is de behoefte aan duurzame ontwikkeling? Ook in de huidige economische crisis zou het kabinet juist moeten investeren in hernieuwbare energiebronnen,

isolatie in de bebouwde omgeving, innovatie en onderwijs, in plaats van door extra subsidies aan bedrijven die niet duurzaam bezig zijn, of in infrastructuurprojecten, zoals wegverbredingen, die de consument later weer vastzet in niet-duurzaam gedrag. Juist door een 'groene stimulering' van de economie kan de overheid burgers aanzetten tot het gebruik van meer recyclebare producten, banen creëren in groene industrieën, en daarmee investeren in een efficiënte, energiezuinige toekomst. Door de kredietcrisis zijn banken terughoudender in het financieren van bijvoorbeeld windmolenparken of andere grootschalige projecten. De overheid zou deze trend kunnen tegengaan door garant te staan voor duurzame investeringen.

WAT VOOR TOEKOMST HEEFT DE JEUGD?

De mogelijkheden die mensen zien voor een duurzame toekomst zijn afhankelijk van hun opvattingen over de kwaliteit van het leven, de verdeling daarvan over de wereld en (wetenschappelijk) inzicht in het functioneren van de mens en de natuur. Het Milieu- en Natuurplanbureau (MNP) maakte in 2004 vier wereldbeelden, die verschillen in de schaal waarop duurzaamheid wordt gezien, dus globalisering of regionale ontwikkeling, en de afweging tussen efficiëntie en solidariteit, oftewel marktwerking tegenover overheidscoördinatie.³ Wie presteren belangrijk vindt, kiest eerder voor vrijhandel als oplossing voor problemen: het beeld van de *mondiale markt* gelooft met name in technologische ontwikkeling. Het gevaar is dat we telkens meer en kwetsbaardere natuurlijke bronnen moeten aanboren om nog vooruit te kunnen. Mensen die streven naar gelijkheid en vrijheid, zien daarbij een belangrijke internationale overheid als belangrijkste middel: het klimaatverdrag, het Kyoto-protocol en de millenniumdoelstellingen

komen voort uit een beeld van *mondiale solidariteit*. Dit wereldbeeld leunt op een grote internationale bureaucratie. In het beeld van de *veilige regio* streeft men met name naar afscherming van Nederland tegen buitenlandse concurrentie en immigratie, maar hierdoor zouden ook juist conflicten tussen arme en rijke delen van de wereld sterker kunnen groeien. In de *zorgzame regio* staat gedragsverandering naar duurzaam produceren en consumeren centraal. De meeste Nederlanders geven aan dit laatste beeld de voorkeur, maar de vraag is of wij ons gedrag wel zo sterk kunnen veranderen.⁴

Er zijn geen onderzoeken die specifiek kijken naar verschillen in wereldbeelden tussen verschillende leeftijden. Wel wordt gezegd dat jongeren meer concrete, praktische oplossingen zoeken voor duurzaamheid. Zij willen een realistische aanpak en willen snelle resultaten zien. Sommigen combineren idealisme met zelfontplooiing en eigenbelang en proberen juist vanuit eigen handelen een stukje bij te dragen, zonder zich al te schuldig te voelen over inconsequenties in hun gedrag. Als jongeren iets doen aan duurzaamheid is dat eerder vanuit verantwoordelijkheids- dan vanuit schuldgevoel. Nieuw engagement heeft een lossere, positievere vorm. De jongere generaties zijn minder bezig met actievoeren en zullen niet snel protesteren tegen politieke beslissingen, maar eerder hun engagement uiten door financiële steun, vrijwilligerswerk of het organiseren van een benefietconcert. Er wordt wel gedoneerd aan bepaalde doelen, ‘maar dan wil ik wel weten waar dat geld terecht komt’. Het effect van hun handelen is belangrijk. ‘Stimuleren van ondernemerschap in ontwikkelingslanden om duurzame economische groei te bewerkstelligen, bijvoorbeeld via microkrediet, vind ik beter dan het geven van goederen.’⁵

Als jongeren moeten kiezen tussen economie en milieu, kiest meer dan twee derde voor het milieu, ook al betekent dat langzamere economische groei of verlies van banen. Maar de jongeren van nu zijn opgegroeid in een tijd waarin veel mogelijk is en elke dag nieuwe technologische snuffjes op de markt komen. Deze generatie ziet juist kansen in het inzetten van slimme innovaties en duurzame technologieën, en staat open voor radicalere ideeën. Investeren in het milieu kan dus ook leiden tot het ontwikkelen van nieuwe markten en het verbeteren van de concurrentiepositie van bedrijven. De optimisten geloven ook dat de klimaatverandering door technologie beteugeld kan worden — ‘we moeten die alleen nog even verzinnen’ —, al blijven er altijd nog pessimisten die denken dat er toch niets meer te redden valt: ‘We kunnen beter genieten van wat er nu is.’

Wie het initiatief moet nemen om die duurzamere toekomst te bereiken, is een andere vraag. Jonge burgers in Nederland verwachten vooral dat de overheid een leidende rol neemt en zorgt voor onder meer rechtvaard-

dige handel, zodat wij kunnen consumeren zonder ons ethisch bezwaard te voelen. 'Ik wil erop kunnen vertrouwen dat de producten die ik koop op een eerlijke en duurzame manier zijn bereid, met respect voor de natuur, het dierenwelzijn en eerlijke prijzen voor producenten.' Aan de andere kant is het vertrouwen in de overheid aan het verminderen. 'Als je ziet op

Het groene karakter van een product helpt alleen als dit product ook lekker of modieus is

welke manier er koehandel wordt gespeeld met doelen op het gebied van gezondheidszorg, dan word je cynisch.' 'Bij economische crisis trekt de overheid haar handelsgrenzen weer dicht en hebben ontwikkelingslanden het nakijken.' Maar ook tegenover het bedrijfsleven en de

industrie wordt men kritischer: zo'n vijftien procent van de jongeren vindt dat het bedrijfsleven een leidende rol moet spelen bij het beschermen van het milieu.⁶ Claims van het groene karakter van producten, opgesierd met allerhande zelfverzonnen keurmerken, worden niet zonder meer geloofd. 'Alle keurmerken verliezen hiermee hun geloofwaardigheid.'

Maar in hoeverre voelen jongeren zich zelf verantwoordelijk voor een duurzame samenleving? Er is een steeds groter sociaal bewustzijn op het gebied van duurzaamheid. Dit bewustzijn moet echter nog wel worden omgezet in daden. Vaak doen we andere dingen dan we zeggen belangrijk te vinden. We zeggen wel dat we gezond en eerlijk geproduceerd voedsel willen, maar eenmaal in de winkel kijken we toch vooral naar het prijskaartje, blijkt uit consumentengedragsonderzoek van Gert Spaargaren.⁷ Dat geldt ook voor jongeren: jongeren hebben wel degelijk het idee dat zij ook zelf kunnen bijdragen aan allerlei vormen van milieubescherming, maar dit uit zich maar mondjesmaat in duurzaam consumptief gedrag. 'Er is zoveel informatie dat je soms niet meer weet welke producten goed of slecht zijn, en dat ik er niet eens meer aan begin.' 'Van heel veel producten weet je niet of ze duurzaam zijn of niet, hoe moet je dan kiezen?' Hierbij komt de jeugd er openlijk voor uit dat genieten belangrijk is. Jongeren zijn geen voorstander van 'groen' doen als dat ten koste gaat van het gemak. Het groene karakter van een product helpt ook alleen als dit product ook lekker of modieus is.

Het zal daarom moeilijk zijn jongeren iets tegen de klimaatverandering te laten doen: in de eerste plaats lijken de risico's voor ons land op korte termijn beperkt, en in de tweede plaats zie je geen direct en concreet resultaat van je gedragsverandering. Het lijkt toch geen verschil te maken. De een zegt: 'Ik kan mijn vlucht wel gaan compenseren, maar dat vliegtuig vertrekt ook zonder mij', maar anderen 'geloven in de kracht van het indi-

vidu' of vinden dat 'als iedereen denkt dat wat hij doet niets uitmaakt, niemand ooit wat doet en er nooit wat verandert'.

SCHONE TAAK

Het veranderen van een maatschappij is niet gemakkelijk. Wat betreft klimaatverandering is voor de overheid de schone taak weggelegd om dit abstracte langetermijnprobleem te vertalen naar iets waar consumerende jongeren op kleine schaal iets tegen kunnen en willen doen. Technologische en institutionele veranderingen bieden weliswaar oplossingen, maar wij als burgers en consumenten moeten die mogelijkheden actief vormgeven en adopteren. Misschien is een verandering in onze mindset nodig. Afval scheiden begon pas in de jaren '80, maar hier hoeven velen onder ons niet eens bewust bij na te denken: we snappen het belang en moeilijk is het niet. Energiebesparing en duurzame consumptie kunnen ooit wellicht net zo worden: we snappen het belang al — het wachten is op de mogelijkheden om het ook te dóen.

Noten

- 1 Dril, A.W.N. van, en H.E. Elzenga, *Referentieramingen energie en emissies 2005-2020*. ECN-rapport. Petten/Bilthoven: ECN/Milieu- en Natuurplanbureau RIVM, 2005.
- 2 Zie www.economischegroei.net.
- 3 Milieu- en Natuurplanbureau RIVM, *Kwaliteit en toekomst. Verkenning van duurzaamheid*. Bilthoven/Den Haag: RIVM/Sdu Uitgevers, 2004.
- 4 In totaal kiest 6% van de Nederlanders voor het beeld *mondiale markt*, 22% voor *mondiale solidariteit*, 27% voor *veilige regio* en 45% voor *zorgzame regio*.
- 5 De citaten in deze paragraaf zijn genomen uit een discussie en gesprekken die ik heb gevoerd met tien jongeren rondom het thema duurzaamheid. Hoewel deze groep niet representatief was voor alle Nederlandse jongeren, geven de uitspraken een duidelijk beeld van (een deel van) de problemen waar jongeren tegenaan lopen en de overwegingen die zij maken als het gaat om duurzaamheid.
- 6 Vinken, Henk, e.a., *Aan ons de toekomst. Toekomstverwachtingen van jongeren in Nederland*. Assen: Van Gorcum, 2002.
- 7 Spaargaren, Gert, 'Duurzaam consumeren of ecologisch burgerschap?', in: Hans Dagevos en Lydia Sterrenberg (red.), *Burgers en consumenten. Tussen tweedeling en twee-eenheid*. Wageningen: Wageningen Academic Publishers, 2003, pp. 70-85.